верхній брус рами дверей", *оберемок* [1, 147] "щось, що можна обхопити двома руками і понести", *сукрайок* [1, 231] "те, що прилягає до краю, окраєць". Деякі похідні слова з конфіксом *су-...-ок* реалізують часткове значення словотвірного типу - "неповний вияв характерних ознак того, що називає мотивуюче слово": *суморок* [1,231], *сутінок [*1,232] "присмерк".

Іменники *переднівок* [1, 162] "година перед битвою або збором урожаю", *перестуnок* [1, 164] "високосний рік", *передмурок* [1, 162] "місцевість перед муром" означають "те, що передує чомусь, названому твірною основою". Дериват *відлюдок* [1, 36] "той, що тримається осторонь людей, уникає товариства" називає когось, що знаходиться на відстані від того, що назване твірною основою, а іменник *надгробок* [1, 130] "пам'ятник над могилою або камінь" реалізує загальне словотвірне значення "розташування у просторі над чимось, що називає мотивуюче слово".

Таким чином, зібраний фактичний матеріал показав, що у поетичній творчості І.Я.Франка наявні конфіксальні іменники, які містять у своїй структурі різноманітні конфікси з постпозитивним компонентом *-ок,* а саме: *за-...-ок, на-...-ок, недо-...-ок, по-...-ок, при~...ок, під-...-ок, пів(полу-)-.. -ок, па~...-ок, о- ...-ок, су-...-ок, пере-...-ок, перед-...-ок, від-...-ок, над-...ок.* Це свідчить про те, що в період мовотворчості письменника значна частина конфіксальних структур на *-ок* уже проникла у літературну мову й перестала використовуватися тільки на рівні місцевих говірок. Дослідження показало, що такі деривати характеризуються різноманітністю словотвірної семантики й відображають національну специфіку української мови. Очевидно, що як майстер художнього слова, використовуючи палітру живого народного мовлення, І.Я.Франко залишив у спадок неповторні та багатобарвні перлини світового письменства, вивчення яких у деривaційному аспекті допомагає з'ясувати рівень розвитку системи словотворення української мови того періоду.

1. *Франко І.* Твори: ВЗ-хт.-Т. 1: Поезії. Поеми.-К„ 1991.

О. Остроушко,
канд. філол. наук

РИТОРИЧНІ ФІГУРИ В ПОЕМІ ІВАНА ФРАНКА "ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ"

Багатогранна особистість Івана Франка, його плідна діяльність як у галузі літератури, так і наукова, громадська давно стали предметом уваги науковців. Твори великого Каменяра і наступним поколінням відкриватимуть нові аспекти філософського осмислення світу, людини, мистецтва, служитимуть зразком чуття слова, володіння ним як найкращим засобом вираження свого духовного світу, засобом творення художньої реальності. Слово митця, за влучним зауваженням Дмитра Павличка, наповнює реальним змістом джерела розвитку й натхнення нової української історії, її сутність, національно- державні устремління: "Франко сам став ідейною й художньою потугою, яка впливає на життя нових часів, на вироблення нового ідеалу" [2, 11].

Мовна палітра Франкових творів різної тематики, ідейного звучання довершена, водночас стилістично цілісна й неповторна в кожному творі. Поет

© О. Остроушко, 2006

майстерно використовує багатства мови для найповнішої та найточнішої передачі думки. Найглибинніші питання суті світу й природи, сили й слабкості людського духу, взаємовідносин людини й громади, суспільства, покликання людини та її місця у світі Франко ставить і розв'язує завдяки яскравим словесним образам.

Одним із стилістичних прийомів, використовуваним Франком у його поемі "Іван Вишенський", є риторичні фігури - питання та ствердження. Риторичні питання традиційно виділяються як один із різновидів питальних речень: "Формально питальні речення, котрими висловлюються незаперечні загальні життєві істини, називаються риторичними питаннями" [1, 16]. Це такі синтаксичні структури, які у своєму змісті мають приховану відповідь, найчастіше вимагають від адресата-читача лише згоди чи незгоди з їх змістом. Подібними структурами мовець не тільки виголошує певне загальноприйняте положення, а й спонукає адресата до роздумів над порушуваною проблемою, яка має, як правило, важливий філософський зміст. Питальні речення за своєю суттю є неодмінною частиною діалогу. В художньому творі досить часто потрапляємо послідовність риторичного питання й риторичного ствердження, у якій автор, окреслюючи ту чи іншу проблемну ситуацію, сам дає відповідь, вказує на можливе її розв'язання.

Важливою особливістю риторичних питань і стверджень є ще наявність авторської оцінки явищ. Вираження суб'єктивних значень, авторської модальності є вторинною функцією питальних структур, але в контексті художнього твору це та категорія, що пронизує всю його структуру, виявляє ставлення автора до дійсності, передає оцінку відібраної ним картини світу. Своє бачення тих чи інших життєвих реалій, оцінне ставлення до них митець подає в такому граматичному оформленні, яке здатне, на його погляд, найкраще забезпечити адресату сприйняття й осягнення інформації. "Питальна форма з цього погляду виступає як така, що здатна реалізувати усю гаму емоційно-оцінних і суб'єктивно-модальних значень з високим ступенем експресії" [3, 303].

У поемі "Іван Вишенський" Іван Франко за допомогою риторичних питань і стверджень, по-перше, означає авторські роздуми, висловлює своє ставлення до описуваного, оцінює його, по-друге, риторичні фігури є засобом відображення внутрішнього світу й душевного стану героя поеми. Так, поема починається з опису природної привабливості Афонської гори. Пара риторичного питання й ствердження виступає засобом розмежування двох площин опису - спокою й постійного руху:

...зноситься, шумить, пишавсь,
спить Афонськая гора.
Спить? Та ні! Природа-мати
ненастанно тут працює,
ненастанно строїть, бавить ту
пестічку свою [2, 495].

Прийом нанизування питальних структур використовує автори і в другій частині поеми, висловлюючи власні роздуми-припущення щодо одного змальовуваного факту - співу-шепоту "Со святими упокой!":

Чи то скитник вмер у скиті...?
Чи то вмер ненець у кепьї...?

Чи то вмер послушник смирний...?
Чи то вмер якийсь достойник...? [2,497]

На фоні такого ряду однотипних повідомлень про смерть людини, що цілком відповідає фону, дисонансом звучить остання фраза про живу людину:

Чи то, врешті, хтось живий ще сходить
на "останній ступінь", покидає світ і волю,
щоб в печері смерті ждать? [2, 497]

Таким способом автор виявляє свою оцінку факту відречення: людина, що зважилася на подібний крок, ще живою ніби покидає світ, відходить до царства смерті.

Аналогічний прийом авторських роздумів-припущень щодо описуваного потрапляємо в IX частині:

...і пливе, мов лебідь, барка до Афонської
гори.
Чи то братчики вертають...?
Чи то прості гендлярі?
Чи побожні пілігрими...?
Чи то Прота се посли? [2, 514]

І знов — несподіване завершення:

Знать, привиділось старому в барці
кунтуші козацькі і шапки червоноверхі - ні,
се, певно, привид був!.. [2, 514]

Звернемо увагу, що для сформульованих питань автор добирає лексеми, що не містять семи ірреальної модальності -- ті події є цілком реальним фактом того життя, яке вів старець у монастирі. Натомість для опису останнього припущення, яке випадає з ряду висловлених попереду - факт життя покинутого, тому й граматичне оформлення інше - вживаються лексеми із семою нереальності: *привиділось, привид.*

Багате на риторичні фігури мовлення головного героя поеми. Питання й ствердження виступають вдалим засобом для зображення того, як герой веде діалог сам із собою. Точніше, таким способом виявляються ніби його різні іпостасі: з одного боку, ченця, який свідомо відрікся від усього світу й присвятив себе служінню Богу, бо безмежною була віра людини; з другого ж боку, це жива людина, почуття якої ще не згасли та єднають її з бурхливим житейським морем, змушують сумніватися в ніби незаперечних істинах. Питання старця Івана - це глибокі роздуми про світло й темряву, добро і зло, Бога й диявола, про те, як нерозривно поєднані між собою два протилежні начала:

Жар, життя, тепло і світло,
разом з тим і смерть, руїна, і
нове життя, й безсмертя - се
душа всесвітня - бог...
Але ж бог - творець усього, він
творець тепла і світла... чи
творець морозу й леду?
Ні, про се мовчить письмо [2, 511].

Найважчі роздуми героя Івана Франка пов'язані з Україною, із визначенням своєї ролі в її минулому й майбутньому. Тут у дисонанс вступають інші дві іпостасі старця: ченця, що бореться за особисте спасіння, та громадянина, який думає про всіх і ладен боротися за щастя та порятунок земляків:

Та невже ж та Україна. . ще для
мене не чужа?
Що мені до неї? Важко їй, небозі,
там боротись з єзуїтами й
ляхами, та не легко ж і мені.
Є своя борба у мене... [2, 512]

Образа за те, що минулі намагання героя працювати для всіх не були належно оцінені й сприйняті, змушує його зробити ніби єдиний правильний висновок - він для України мертвий:

А чи ж я свої найкращі думи, і
чуття, й змагання не віддав їй на
услугу в тій великій боротьбі? [2,
512]
Чи ж мене не відіпхнуло їх гордеє
недовірсгпво?
Не для мене ті далекі спомини про
Україну - я давно для неї вмер! [2,
513]

Риторичні питання є важлиЕіою, суттєвою частиною роздумів ченця про своє місце в жилі. Разюче контрастують два останні монологи старця Перший - це переконання самого себе у своїй слабкості й нездатності щось зробити заради інших:

Що мені до України? ...
Адже я слабкий і грішний! [2, 519]

Другий монолог - гарячі, пристрасні прохання до Бога сотворити чудо й дати можливість допомогти землякам:

0 розп'ятий! Гпянь на мене!
О, не дай мені пропасти
у безодні мук, розпуки, у зневір'я
глибині!...
Все віддам, готов, як грішник,
вічно у смолі кипіти - лиш тепер
зроби для мене чудо: барку
заверни! [2, 523]

Зосередженням логічний та емоційних аргументів такого переходу є уявний діалог героя з Україною. У цьому діалозі яскраво виявлена іпостась героя-громадянина Автор і тут використовує прийом нанизування риторичних питань. Градаційне наростання напруги має своє логічне завершення:

1 яке ж ти маєш право... про своє
спасіння дбати там, де гине
міліон?
Чи забув слова Христові:

"Добрий пастир власну душу віддає
за своє стадо?"
Ти хіба не пастир їх?
. Сама думка
"Я міг їх порятувати!" -
тобі з неба зробить аді [2, 521]

Таким чином, риторичні фігури є важливим елементом поеми "Іван Вишенський". Використовуються вони переважно в мовленні головного героя - старця Івана. Ці структури допомогли автору порушити глибинні філософські проблеми, спонукати читача до роздумів, виявити власну оцінку описаних подій.

1. *Каранеька М.У.* Синтаксис сучасної української літературної мови. - К„ 1995. 2. *Франко І.Я.* Твори: В 3 т - Т.1: Поезії. Поеми. - К., 1991. 3. *Шабат-Савка С.* Категорія питальності в аспекті оцінної модальності // Південний архів. Філологічні науки: 36. наук, праць. - Вип. XIV. - Херсон, 2002. - С 302-305.

***С.** Пономарчук*

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ ФРАЗЕОЛОГІЇ У МОВОТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА

Мова є потужним засобом передання думки, але знання, що використовуються для її декодування, не обмежуються самими знаннями про мову, Для цього необхідні також знання про світ, соціальне підґрунтя висловлювань, уміння оперувати інформацією, що зберігається у пам'яті, планувати й управляти дискурсом та інше. Дослідження специфічних знань, що використовуються під час мовного спілкування, розглядається науковцями як один із провідних напрямів когнітивної науки [14, 6]. Із середини 70-х років терміном "когнітивна наука" послуговуються на позначення галузі, у межах якої досліджуються процеси засвоєння, накопичення та використання інформації людиною [1].

Когнітивний підхід виник на перетині декількох наукових дисциплін і одночасно пов'язаний зі спробами створення моделей штучного інтелекту. В межах цього підходу мова розглядається "як невіддільна та органічна складова людського розуму, що тісно взаємодіє з іншими когнітивними структурами й процесами - сприйняттям, мисленням, увагою, пам'яттю та ін." [3, 213]. Для когнітивної парадигми суттєвими вважаються такі принципи, як визнання вагомості дослідження структури знань індивіда, особлива увага до механізмів породження й розуміння висловлювань, припущення того, що вони протікають в межах структури процесу даної мисленнєвої діяльності, що до того ж включає не тільки мовні, а й позамовні елементи [2, 125].

Проблеми когнітивного підходу в лінгвістиці як актуальної галузі знань проектуються на різні гуманітарні сфери й реалізуються в царині перетину наукових підходів і методик дослідження з позицій лінгвокультурології, психолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвістичної філософії тощо. Власне, лінгвістичні розвідки даного напрямку розвитку мовознавства засвідчують жвавий інтерес до питань моделювання когнітивних процесів, концептуального аналізу тощо [4; 5; 7; 12; 13; 15; 16; 17].

© С. Пономарчук, 2006